

Peter Slavkovský

SPOŁECZNE I KULTUROWE KONTEKSTY ROZWOJU ROLNICTWA SŁOWACKIEGO W XX WIEKU

Streszczenie

Etnografia agrarna zajmowała się dotychczas badaniem przede wszystkim przyrodniczych, historycznych, regionalno-etnicznych, społeczno-ekonomicznych oraz technologicznych aspektów rozwoju rolnictwa w Słowacji. Bezpośrednie polityczne uwarunkowania tych procesów często ze zrozumiałych powodów traktowała marginalnie. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym rośnie jednak wpływ decyzji politycznych na rozwój rolnictwa oraz na ludzi związanych z produkcją rolniczą. Państwo (jego polityczne i rządzące elity) wykazuje tendencję do łączenia przestrzeni społecznej i regulowania jej funkcji. Tendencja ta osiągnęła swoją najwyższą formę w drugiej połowie XX wieku podczas kolektywizacji i dekollektywizacji rolnictwa.

Pierwsza połowa XX wieku oznaczała dla słowackiej wsi ciągłość kulturową. Podstawową przestrzeń społeczną tworzyła patriarchalna rodzina chłopska oraz wiejska wspólnota. Strategie życiowe pojedynczych osób oraz ich rodzin, świat wartości, jak też poziom kultury agrarnej powstawały na bazie wzorców kulturowych z okresu poprzedzającego industrializację.

Druga połowa XX wieku przyniosła dla słowackiej wsi dwie przerwy w ciągłości rozwoju: pierwszą była kolektywizacja w latach 50., drugą dekollektywizacja w latach 90. Ponieważ obydwie procesy były sterowane politycznie, odbiły się na jakości życia wsi słowackiej oraz strategiach życiowych ludzi związanych z produkcją rolniczą.

Autor opracowania stara się uchwycić społeczne i kulturowe konteksty tych procesów i zarysować prognozę rozwoju słowackiego kompleksu agrarnego.

Słowa kluczowe: rodzina chłopska, sposób bycia, strategie życiowe, rolnictwo, kapitał kulturowy, polityczne uwarunkowania

WSTĘP

Wieś słowacka i ludzie związani z produkcją rolniczą doświadczali najbardziej radykalnych zmian w sposobie bycia, jakie cywilizacja rolnicza przyniosła od czasów rewolucji rolniczej z końca XVIII i XIX wieku. W historycznie krótkim okresie czasu, szukając rozwiązań dla swojego dalszego życia, musieli się uporać z resztkami feudalizmu na wsi słowackiej, jak też podjąć problemom modernizacji, która dziś ma już charakter globalny. Obecny postsocjalistyczny okres rozwoju wiejskich społeczności w Słowacji może być rozumiany wyłącznie na podstawie oceny ubiegłych dziesięcioleci, ponieważ dziś na życie pojedynczych osób, rodzin i całych społeczności działa nie tylko presja działań modernizacyjnych, ale również instytucjonalnych. Formuje się nowa struktura wiejskiej społeczności, z własnym obszarem zjawisk społecznych, które stają się przedmiotem zainteresowania badań socjologicznych, często interdyscyplinarnych, również z udziałem etnologów.

CIĄGŁOŚĆ KULTUROWA

Od czasu powstania społeczności feudalnej aż do połowy XX wieku, rolnicy byli bezsprzecznie grupą najbardziej dominującą kulturowo i społecznie. Na trwałość ich kultury wpłynął na pewno fakt, że stałych elementów w życiu rolnika było więcej niż w jakimkolwiek innym zawodzie. Wszechstronność kultury rodziny chłopskiej zapewniała jej długie trwanie na szerokim europejskim terytorium. Żadna kultura poza chłopską nie była w stanie wykazać takiej wszechstronności w odniesieniu do pojedynczej osoby. Rolnictwo aż do lat 50. ubiegłego wieku miało decydujący udział w procesach wytwórczych, którego naturalną konsekwencją była nie tylko kultura materialna, ale także pozostałe dziedziny życia – kultura społeczna i duchowa.

Historyczne uwarunkowania własności ziemi w Słowacji określiły sposób jej użytkowania w pierwszej połowie XX wieku. Wówczas rolnictwo słowackie było małoobszarowe. Ponad 90% gospodarstw miało charakter chłopski z tendencją do samowystarczalności [Slavkovský 1985]. Cechował je niski poziom kultury rolniczej z przewagą pracy ręcznej, którą wykonywały przeważnie kobiety i dzieci.

Postępująca pauperyzacja wsi była powodem powstawania kolejnych zjawisk społecznych – takich jak trwała i sezonowa migracja za pracą.

Rodzina chłopska w Słowacji przedstawiała w tym czasie podstawowy obszar społeczny, w którym rozwiązywała swoje problemy, rodzina również kształtowała drogi życiowe swoich członków. Tradycje kulturowe były środkiem, który dla danego poziomu kultury agrarnej (wielofunkcyjność, niski poziom mechanizacji, małe powierzchnie uprawianej ziemi, starania o samowystarczalność gospodarczą) zapewniał nienaruszony bieg nie tylko działań gospodarczych, ale również funkcji społecznych rodziny chłopskiej. Praca na roli oraz z inwentarzem była czymś oczywistym i człowiek chcąc nie chcąc, przyjmował to jako sposób na życie i na samorealizację. Rolnicze zatrudnienie ojca stawało się celem starań również syna. Kultura agrarna była podstawą stylu bycia i kultury wspólnoty, dla której przeszłość – mądrość ojców – była źródłem poznania, jak również poczucia bezpieczeństwa i dumy. Pierwsza połowa XX wieku była zakończeniem tej ciągłości rozwoju kultury agrarnej w Słowacji oraz tradycyjnej, patriarcalnej rodziny chłopskiej.

System społeczny wiejskiej wspólnoty był aż do połowy XX wieku przeważnie zbiorem rodzin chłopskich (gospodarstw), które wymieniały się różnymi dobrami. Wymiana miała charakter wspólnotowy, jak też cechy gospodarki rynkowej. Mimo stopniowego wzrostu miejsc pracy w przemyśle, budownictwie, transporcie i usługach, jeszcze w 1950 roku 42% obywateli w wieku produkcyjnym pracowało w tradycyjnie zorganizowanym rolnictwie. Ilościowe dane z pierwszej połowy XX wieku pokazują, że również pozycja robotników rolnych była znacząca w strukturze zatrudnienia Słowacji. W 1930 roku do zawodu robotnika rolnego przyznawało się 237 773 obywateli, z czego prawie 100 000 było zatrudnionych na stałe i 15 000 pracowało w systemie dniówkowym. Te dwie kategorie składały się na 46% ekonomicznie aktywnych osób w rolnictwie. Pozostałe 54% tworzyli rolnicy prywatni. Jeśli liczby te w badaniach statystycznych ulegały zmniejszeniu, to powodem były sezonowa albo trwała emigracja. Na słowackiej wsi pozostawał trwale wysoki nadmiar liczby osób poszukujących pracy [Slavkovský 1985].

Wspomniane zjawisko społeczne prowadzi wielu historyków do skądinąd uzasadnionego poglądu, że nadmiar siły roboczej w rolnictwie mógł być jednym z powodów opóźnień w jego modernizacji. Niektórzy jednak uważają, że jest wręcz odwrotnie, i że właśnie opóźnienia w rozwoju kultury agrarnej na Słowacji były powodem utrzymywania się na rynku pracy taniej siły roboczej. Wydaje się, że problem ten jest bardziej złożony i należy wziąć pod uwagę również

dalsze czynniki, które w tym okresie modyfikowały społeczno-gospodarczy obraz Słowacji – strukturę gospodarczą Słowacji ogółem, ukierunkowaną na produkcję rolniczą i leśną, niezadowolający rozwój produkcji przemysłowej oraz usług, które zapewniłyby niezbędne miejsca pracy.

W porównaniu z Czechami, w Słowacji zabrakło warunków do powstawania odpowiednich zakładów przemysłowych, które wchłonęłyby nadmiar siły roboczej. Po powstaniu pierwszej Republiki Czecho-słowackiej na Słowację przypadało tylko 10% zakładów przemysłowych, co w strukturze zatrudnienia oznaczało, że 60% obywateli było skazanych na pracę w rolnictwie. Z liczby 21 000 robotników zatrudnianych rocznie w Słowacji, 15 000 przewyższało średnie zapotrzebowanie [Slavkovský 2002]

Reprezentanci dyscyplin naukowych badających społeczności wiejskie w Słowacji w XX wieku w swoich badaniach skupiali się przede wszystkim na przyrodniczych, historycznych, regionalno-etnicznych, ekonomiczno-społecznych i technologicznych aspektach rozwoju kultury agrarnej w Słowacji. Bezpośredni wpływ czynników politycznych był, często ze zrozumiałych powodów, traktowany marginalnie. Jest jednak oczywiste, że wpływ decyzji politycznych na rozwój rolnictwa oraz ludzi związanych z produkcją rolniczą rośnie wraz z rozwojem cywilizacyjnym, ponieważ państwo (jego polityczne i rządzące elity) wykazuje tendencję do łączenia przestrzeni społecznej i regulowania jej funkcji. Tendencja ta swoją najwyższą formę osiągnęła w drugiej połowie XX wieku, podczas kolektywizacji i dekollektywizacji rolnictwa. Ponieważ w obu przypadkach chodziło o politycznie sterowany proces, jego oddziaływanie spowodowało zmiany jakościowe w funkcjonowaniu wsi słowackiej oraz w życiu ludzi związanych z produkcją rolniczą.

PIERWSZE ZAKŁÓCENIE CIĄGŁOŚCI ROZWOJU

Pierwszym – z przyczyn politycznych – istotnym zakłóceniem ciągłości w życiu wspólnot rolniczych w Słowacji była kolektywizacja. Spowodowały ją społeczne i polityczne zmiany w byłej Czechosłowacji po 1948 roku. Jeśli zasadę rolniczej spółdzielczości rozumie się w kategoriach poglądów jej inicjatora S. Jurkoviča, który już w XIX wieku widział w niej sposób na wzrost efektywności produkcji rolniczej, to okres rozwoju wsi słowackiej po 1948 roku był jej zaprzeczeniem. Kolektywizacja rolnictwa narzucona przez ówczesne elity polityczne była

realizowana przede wszystkim jako problem polityczny. Nie brano pod uwagę kwestii nie tylko społecznych czy psychologicznych, ale również technologicznych. Z tego powodu rolnictwo spółdzielcze było w środowisku wiejskim odbierane jako przejaw politycznej agresji, która w tradycyjnej wiejskiej społeczności niszczyła akceptowane modele sposobu bycia, włącznie z planami życiowymi rodzin i pojedynczych osób [Slavkovský 1986].

Historyk L. Lipták ten okres rozwoju słowackiego społeczeństwa scharakteryzował jako klasyczny przykład radzieckiego modelu politycznego, w którym realnie istniejąca dynamika nowoczesnych zmian była sprowadzona do idei, że zjawiska społeczne można dowolnie przyspieszać. W ten sposób zaprzeczono jednemu z podstawowych doświadczeń historycznych, a mianowicie, że zmiany polityczne można liczyć w dniach, ekonomiczne w latach, zaś społeczne w dziesiątkach lat i w pokoleniach [Lipták 1999]

Skutkami społecznymi kolektywizacji były z jednej strony słabe wyniki ekonomiczne spółdzielni rolniczych, zaś z drugiej słowackie rolnictwo w tym czasie utraciło jedno naturalne pokolenie rolników, ponieważ nieatrakcyjność pracy w rolnictwie skłaniała rodziców i dzieci do szukania samorealizacji w zawodach pozarolniczych, co z punktu widzenia ogólnej strategii polityki rolniczej było jeszcze gorsze. Zakłócone zostało też dotychczasowe życie wiejskiej wspólnoty, która często podzieliła się na chłopów i członków spółdzielni. Prowadziło to do powstawania problemów w relacjach sąsiedzkich i rodzinnych. Brak zrozumienia idei spółdzielczości, ideologiczne traktowanie kwestii gospodarczych wsi, dążenie do politycznego i ideologicznego organizowania życia wiejskich wspólnot miało wpływ na strategię życiową mieszkających tutaj ludzi.

Zasadnicze zmiany w słowackim rolnictwie miały miejsce w połowie lat 70. oraz 80., kiedy po pozbyciu się radzieckich wzorców rozpoczął się względnie pozytywny kierunek rozwoju czeskosłowackiego kompleksu agrarnego, bazujący na koncentracji produkcji i kapitału, wykorzystaniu nowych technologii i dobrym poziomie kwalifikacji pracowników w produkcji rolniczej. W życiu ludzi uwidoczniły się dwa istotne symptomy modernizacji – osłabienie odziedziczonych, rodowych więzi, w dużej mierze niezależnych od jednostki i zastąpienie ich takimi, w których kluczowe znaczenie ma własny wybór. Ta poszerzona możliwość dokonywania wyborów była widoczna nie tylko przy zmianie zatrudnienia, ale również w obszarze zakładania kółek i stowarzyszeń. Obok wciąż istotnych tradycyjnych doświadczeń, nowego

znaczenia nabrała naukowa organizacja produkcji, wykształcenie, tworzenie i udostępnianie informacji [Lipták 1999].

Lata 70. i 80. dla słowackiej wsi były najbardziej owocne w zakresie rozwoju materialnego i do dziś mają wpływ na system wartości wielu obywateli słowackiej wsi. Brzmi to może paradoksalnie, ale dzieje się tak zarówno tam, gdzie spółdzielnie się utrzymały, jak też często w miejscach, gdzie spółdzielnie z powodów ekonomicznych upadły i została po nich tylko nostalgia za świadczeniami socjalnymi.

Używając terminologii P. Bourdieua [Bourdieu 1998], to właśnie na *poziomie kapitału kulturowego* wieś słowacka wykonała w latach 70. i 80. ubiegłego wieku najbardziej znaczący krok do przodu, kiedy pokolenie dzieci byłych chłopów utożsało się z dotychczas tylko deklarowanymi korzyściami wynikającymi z wielkoobszarowych form produkcji rolniczej i wraz ze zdobywaniem wykształcenia przyjęło jej system wartości. To prawdopodobnie zdecydowało o kierunku rozwoju rolnictwa słowackiego również po 1989 roku. Rzeczywistością stało się to, o czym dzieci z chłopskich rodzin nie mogły w przeszłości nawet marzyć: dzięki docenieniu przez rodzinę wiejską *kapitału kulturowego*, a nie tylko *ekonomicznego*, otrzymały one wykształcenie, które w przestrzeni społecznej świadczyło o ich nowych możliwościach, zarówno w zakresie studiowanej dyscypliny, jak również w relacjach społecznych.

DRUGIE ZAKŁÓCENIE CIĄGŁOŚCI ROZWOJU

Okres po 1989 roku był kolejnym istotnym przełomem w życiu wsi słowackiej i stanowi drugie przerwanie ciągłości jej rozwoju w drugiej połowie XX wieku. W latach 1990–91 wskutek szybkich przemian nastąpił zasadniczy zwrot od gospodarki planowej do rynkowej. Uchwalono nowe ustawy oparte na nowo pojmowanej własności – ustawy o zwrocie majątków i pozasądowych rehabilitacjach, ustawy o ziemi i zwrocie majątku kościołom. Ustawa o małej prywatyzacji umożliwiła przekwalifikowanie majątku o wartości kilku miliardów koron z własności państwowej na własność prywatną. Dla ówczesnych elit politycznych prywatyzacja nie miała wymiaru czysto ekonomicznego, była dla nich istotnym gwarantem trwałości zaistniałych zmian społeczno-politycznych [Mikloš 1995].

Na początku tego procesu słowacka wieś oczekiwała, że rozwój rolnictwa nie będzie szedł w kierunku idealizowania przeszłości sprzed okresu socjalizmu i spodziewała się polityki agrarnej, zawierającej wizję tej gałęzi gospodarki dla XXI wieku. Niestety, nie udało

się dojsć do porozumienia pomiędzy członkami spółdzielni, osobami fizycznymi, którzy mieli w spółdzielniach majątek o wartości 25–30 miliardów koron, a ówczesnymi federalnymi politykami.

Próba likwidacji spółdzielni na mocy ustawy, przepis eliminujący ich z małej prywatyzacji, uchwała o postępowaniu egzekucyjnym umożliwiającą egzekucję podstawowego wyposażenia maszynowego spółdzielni i stad zarodowych, towarzyszące temu ideologiczne akcentowanie wyłącznie indywidualnej, prywatnej własności dowodzi, że ówczesna polityka nie była ukierunkowana na podniesienie efektywności produkcji w rolnictwie, lecz na formowanie określonej bazy społecznej na wsi.

Dopiero od 1 listopada 2004 roku zaczęła obowiązywać nowelizacja ustawy o regulacji gruntów rolnych, której celem jest osiągnięcie optymalnego przestrzennego uporządkowania parcel. Jest to niezbędne dla zapewnienia racjonalnego, ekonomicznego i sprawiedliwego z punktu widzenia prawa użytkowania terenów wiejskich. Efektywne użytkowanie ziemi nie jest możliwe w sytuacji, kiedy połowa właścicieli gruntów rolnych w Słowacji jest w posiadaniu działek o powierzchni do 400 m² każda i kiedy na jedną działkę przypada 10–15 właścicieli. Okazało się, że takie rozdrobnienie komplikuje również ewentualne inwestycje, do których potrzebne jest scalanie gruntów. Opisana sytuacja jest również powodem tego, że w odróżnieniu od krajów zachodnioeuropejskich, ziemia rolnicza w Słowacji nie może być poręczeniem majątkowym. Scalaniem gruntów i rozwiązywaniem problemów ich własności należało się zająć na początku lat 90. Scalanie powinno było pójść w parze z unieważnieniem istniejących wynajmów ziemi. Wówczas nowi właściciele mieliby swobodę w podejmowaniu decyzji co do sposobu użytkowania nabytych gruntów.

Jedną z możliwości organizacyjnych gospodarowania ziemią było dobrowolne utrzymanie prosperujących spółdzielni. Niestety, tak jak w latach 50. ubiegłego wieku „kułacy“ byli nie do przyjęcia dla ortodoksyjnych przedstawicieli reżymu komunistycznego, tak dla wielu przedstawicieli okresu postkomunistycznego ekonomicznie silne spółdzielnie stały się niechcianym symbolem socjalizmu. Próby ukierunkowane na likwidację spółdzielni były oparte na oczekiwaniu, że byli właściciele prywatnych gospodarstw entuzjastycznie przyjmą ustawę o restytucji majątków. Wierzono, że słowacki rolnik wróci do indywidualnego gospodarowania na farmie rodzinnej. Autorzy tych polityczno-ideowych kalkulacji nie wzięli pod uwagę dwóch bardzo istotnych okoliczności:

– Powrót do gospodarki rolnej w stylu farm zachodnioeuropejskich był w warunkach Słowacji niemożliwy, ponieważ taki model nie istniał tutaj nawet w okresie przed socjalizmem. Jako kolejne przeszkody można wymienić zbyt małe powierzchnie zwracanej ziemi, brak kapitału finansowego, wysokie odsetki i niewydolność ustawodawcza wszystkich polistopadowych rządów w zakresie uregulowania kwestii własności ziemi.

– Podobnie jak podczas kolektywizacji, również tym razem zlekceważono aspekty psychologiczne tego procesu. Ludzie, którzy mogliby w tej dziedzinie przedsiębiorczości odnieść sukces, często synowie byłych rolników indywidualnych, już dawno swoim wykształceniem, doświadczeniem i ambicjami przerosli wymiary 15-hektarowego gospodarstwa. Ucieczkę elity przedsiębiorców z rolnictwa należy uznać za jedną z największych strat w obecnym sektorze agrarnym.

PROGNOZY

Po 1990 roku zmienił się obraz słowackiego rolnictwa. W poprzedzającym okresie funkcjonowało 600 spółdzielni rolniczych i kilkadziesiąt państwowych gospodarstw rolnych. Ze strukturalnego spisu gospodarstw rolnych wynika, że w Słowacji jest obecnie ponad 7 tysięcy gospodarstw typu farmerskiego i prawie 64 tysiące domostw spełnia warunki europejskiego statusu farmy.

Kim są ci ludzie? W jaki sposób widzą pracę w rolnictwie? Przed wspomnianym spisem większość z nich nie wiedziała, że wystarczy mieć dwie sztuki trzody chlewnej lub 50 kur, by w Unii Europejskiej być uznanym za farmera. Wydaje się, że nawet w zbieraniu danych statystycznych nie należy mylić „społecznego instynktu samozachowawczego”, wynikającego z poczucia społecznej degradacji bezrobotnego, z pragnieniem, by zostać farmerem na jednym hektarze ziemi.

Małe rodzinne farmy, funkcjonujące za zasadzie samowystarczalności, mogą obecnie w Słowacji prowadzić tylko emeryci, bezrobotni, ewentualnie osoby uprawiające nisko dochodowe rzemiosło na rzecz rolnictwa (np. kowale itp.). Pogląd na tę kwestię I. Oravca, prezesa Słowackiej Izby Rolniczej i Żywności, jest jednoznaczny: „...*próba gospodarowania bez techniki albo bazowanie na usługach prowadzi donikąd*”. Obecnie jednak tacy drobni wytwórcy zaopatrują rynek żywności. Nie żądają dotacji, nawet ich nie chcą i swoje produkty zbywają na rynku.

Na szczęście, nie wszystkie spółdzielnie rolnicze uległy niszczącym działaniom niektórych polityków oraz chciwych przedsiębiorców, którzy dokładnie wykorzystali luki prawne w ustawach, mających za zadanie chronić rolnictwo w czasie przemian. Te spółdzielnie, które nie zostały pozbawione swojego głównego atutu – skoncentrowanego kapitału i fachowców – stały się kręgosłupem słowackiego rolnictwa.

Przykładem współczesnej spółdzielczej produkcji rolniczej może być Zrzeszenie Agropodsiębiorców, spółdzielnia w miejscowości Dvory nad Žitavou. Prezes Zrzeszenia, Stanislav Becik, przypomniał zasadę Tomáša Baťa: *„Kto w firmie nie ma nic do stracenia, nie może firmą zarządzać”*. Kto w tej spółdzielni chce zajmować stanowisko kierownicze musi posiadać – oprócz fachowych i organizacyjnych umiejętności, udział w wysokości pół miliona koron oraz być właścicielem co najmniej 5 hektarów. W przypadku szeregowych pracowników jest to co najmniej jeden hektar ziemi i 30 tysięcy koron udziału członkowskiego. Roczny okres oczekiwania na przyjęcie do spółdzielni jest dla kandydata jednocześnie okresem próbnym w jednej z grup pracowniczych. Matura lub studia nie predysponują kandydatów automatycznie do zajmowania stanowisk kierowniczych. Właściciele takich świadectw muszą przez pierwsze trzy miesiące zaliczyć praktykę robotniczą, *aby zasłużyć na miano agrobiznesmana*. To również zasada przejęta ze sprawdzonej organizacji zakładów wspomnianego już Tomáša Baťa.

Wszystkie wewnętrzne relacje w spółdzielni są wyprowadzone bezpośrednio z relacji własności. Podczas głosowania udział w wysokości 10 tysięcy koron ma równowartość jednego głosu. W trzech emisjach 401 agropodsiębiorców przekazało swojej spółdzielni 19 milionów koron. Spółdzielnia wg koncepcji S. Becíka jest w porównaniu ze spółdzielniami z okresu socjalizmu krokiem do przodu, ponieważ członkowie wiedzą, że tutaj wszystko ma wpływ na ich byt. W ten sposób przywrócono ludziom ziemię w aspekcie własności, użytkowania i ekonomiki [Slavkovský 2002].

Oczywiście, w Słowacji jest też wiele przykładów źle gospodarujących spółdzielni i rozkradzionego spółdzielczego majątku [Danglová 2004]. Nie dotyczy to tylko rolnictwa. Korupcja, wzajemność w świadczeniu sobie przysług i przykłady prymitywnej przestępczości gospodarczej są niestety na porządku dziennym. Parafrazując, można powiedzieć, że jest to kontynuacja polityki innymi środkami. J. Keller widzi w tym „konsekwencje spowodowania mentalności rynkowej do czystej postaci“ [Keller 2003]. Nie bez powodu realistycznie myślący politycy zjawiska te nazwali trzecim etapem prywatyzacji.

Po 1989 roku dużo mówiło się i pisało, skądinąd słusznie, o tym, jak w minionym okresie poprzez kolektywizację rolnictwa pracownicy rolni zatracali poczucie własności i odpowiedzialność za sposób w jaki użytkowano ziemię oraz inwentarz. Mniej uwagi jednak poświęcono temu, że w dużych gospodarstwach państwowych i przedsiębiorstwach rolnych ludzie musieli nauczyć się gospodarować na powierzchniach, jakich przeciętny zachodnioeuropejski farmer nie jest w stanie sobie wyobrazić. Dlatego w obecnych warunkach spotyka się menedżerów, którzy zarówno w spółdzielniach, jak też w przedsiębiorstwach prywatnych potrafią z powodzeniem konkurować również w warunkach wspólnej polityki agrarnej UE.

Wielkoobszarowe przedsiębiorstwa rolnicze mogą w odróżnieniu od małych gospodarstw liczyć na znaczny przyływ kapitału zagranicznego z UE i osiągnąć poziom produktywności zachodnioeuropejskiego rolnictwa. W tym właśnie ekonomiści agrarni w Słowacji dostrzegają powody dyskryminujących kwot zarządzanych w Brukseli, których zadaniem jest hamować produkcję żywności w Słowacji i utrzymać zdobyte już rynki dla nadwyżek produkcyjnych żywności z Europy Zachodniej.

W tej sytuacji ludzie związani z produkcją rolniczą mają trzy wyjścia:

Zapomnieć o zachodnioeuropejskim rolnictwie jako ekonomicznym i kulturowym wzorcu i ukierunkować się na wielkoobszarowy system amerykański, który kluczową żywność potrafi wyprodukować o połowę taniej. Oznaczałoby to przyjęcie filozofii handlu orientowanego na rolnictwo światowe, w którym UE jest tylko jednym z wielu uczestników, czyli nastawienie się na globalizację ekonomiki światowej [Sedlák 2004].

Druga możliwość dla rolnictwa słowackiego to przekształcenie go w intensywną produkcję ogrodniczą, dostarczając żywność ekologiczną (z dużą wartością VAT).

Oczywiście, najbardziej efektywną byłaby trzecia możliwość, będąca kombinacją dwóch poprzednich. Słowaccy rolnicy muszą szybko podjąć decyzję. Mimo że obowiązuje 7-letni okres przejściowy, kiedy obcokrajowcom nie można sprzedać ziemi, to już dziś poprzez pośredników ją nabywają. W Słowacji hektar ziemi kosztuje od 800 do 1399 €. W sąsiedniej Austrii jest to kwota od 14 000 do 18 000 €. Możliwości w tym zakresie w Słowacji i na Węgrzech będą niebawem dla rolników austriackich bardzo interesujące.

PODSUMOWANIE

Wielkoobszarowa spółdzielcza produkcja rolnicza jest obecna w Słowacji od 50 lat i wpłynęła na życie trzech pokoleń. Tradycji kulturowych, które na tej bazie powstały nie można zlikwidować decyzjami politycznymi. Tak samo, jak nie można było drogą politycznych działań budować prosperującego rolnictwa spółdzielczego w latach 50. ubiegłego wieku.

Dwukrotne ingerencje zakłócające ciągłość rozwoju słowackiej wsi w drugiej połowie XX wieku pokazały, że ludzie związani z produkcją rolniczą nie byli przygotowani na radykalne zmiany przygotowane dla nich przez polityków. Spółdzielnie rolnicze, które z powodzeniem przetrwały ten okres sygnalizują, że w takich sytuacjach decydujące znaczenie mają więzi społeczne i relacje pomiędzy członkami spółdzielni. Nie są już oni pasywnymi wykonawcami politycznych decyzji, ale aktywnymi obywatelami, generującymi określony kapitał społeczny, którego znaczenie w takich sytuacjach jest większe od wartości materialnych. Tylko przemiana z politycznie pasywnego rolnika na obywatelsko aktywnego przedsiębiorcę rolnego (bez względu na charakter przedsiębiorstwa) może w przyszłości ochronić słowacką wieś od kolejnych zakłóceń i kryzysów, które rządy różnych partii mogą dla niej jeszcze przygotować.

Spółecznie, ekologicznie i rynkowo ukierunkowane rolnictwo jest jedyną alternatywą dla przyszłego rozwoju i jednym ze sposobów integracji narodowych i państwowych interesów Słowacji z europejskim społeczeństwem obywatelskim. Wspólna polityka rolna UE nie będzie już orientowana na wspieranie rynku i produkcji, lecz na rozwój wsi i kształtowanie środowiska oraz krajobrazu. Słowaccy liberałowie ekonomiczni powinni sobie uświadomić, że krajowe rolnictwo oznacza dla Słowacji wystarczającą ilość żywności po przystępnej cenie, miejsca pracy, jak również zachowanie środowiska przyrodniczego dla obecnych i przyszłych pokoleń.

BIBLIOGRAFIA

- Bourdieu P. *Teorie jedności*. Karolinum, Praha 1998.
- Buchta S. *Súčasná premena slovenského vidieka*. [in:] Zborník Slovenskej akadémie pôdohospodárskych vied „Neprodukčné funkcie poľnohospodárstva a ich miesto v agrárnej politike. Nitra 1995, s. 34–41.
- Buchta S. *Transformačné peripetie slovenského poľnohospodárstva a zmeny vidieckej society*. [in:] Slovenský národopis, 44, 1996, s. 345–350.

- Danglová O. *Dekolektivizácia a stratégia prežitia v postsocialistických poľnohospodárskych družstvách* [in:] Slovenský národopis, 52, 2004, s. 122–139.
- Holec R. *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1991.
- Keller J. *Abeceda prosperity*. Nakladateľství DOPLNĚK, Brno 2003.
- Kubín L. *Rola politických elít pri zmene režimu na Slovensku*. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2002.
- Kužel S. *Stratégie prežitia na východoslovenské vesnici v období transformace. Tradície či akulturácie?* [in:] Ethnologia Europae Centralis, 5, 2001, s. 57–64.
- Lipták L. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Kaligram, Bratislava 1999.
- Mikloš I. *Privatizácia*. [in:] Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Eds. M. Bútor a P. Hunčík. Nadácia Sándora Máraiho, Bratislava 1996.
- Pisca, L. *Zmeny spôsobu života vidieckej populácie* [in:] Sociológia, 16, 1984, s. 176–192.
- Pranda A. *Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine*. In: Slovenský národopis, 26, 1978, s. 235–253.
- Pranda A. *Zmeny myslenia a postojov človeka na súčasnej slovenskej dedine*. In: Národopisné informácie, 1981, č. 3, s. 39–48.
- Sedlák J. 2002: *Poľnohospodárstvo po dvanástich rokoch zmien*. [in:] Pravda, 6. apríla 2002, s. 8.
- Sedlák J. *Strach z konkurencie majú i západní farmári*. [in:] Pravda, 12. marca, 2003, s.11.
- Sedlák J. *Únia predpisuje roľníkom rôzne lieky* [in:] Pravda, 19. februára, 2004a, s. 13.
- Sedlák J. *Mäso je drahé, ale vykupuje sa lacno* [in:] Pravda, 25. februára, 2004b s. 19.
- Slavkovský P. *Die Migration zur landwirtschaftlichen Saisonarbeit und ihre Bedeutung für Entwicklung der Volkskultur in der Slowakei* [in:] Ethnologia Slavica, 15, 1983, s. 19–37.
- Slavkovský P. 1985: *Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a jej obraz v spôsobe života slovenskej dediny* [in:] Slovenský národopis, 33, 1985, s. 323–336.
- Slavkovský P. 1986: *Socialistické združstevňovanie poľnohospodárstva a jeho vplyv na formovanie vidieckej rodiny* [in:] Slovenský národopis, 34, 1986, s. 543–552.
- Slavkovský P. 1993 : *Agrárna kultúra a životné prostredie* [in:] Slovenský národopis, 41,1993, s. 423–447.
- Slavkovský P. *Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase*. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2002a.
- Slavkovský P. *Spoločensko-politické zmeny na Slovensku po roku 1989 a ich dopad na ľudí v družstevnej poľnohospodárskej prvovýrobe* [in:] Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne. STIMUL, Bratislava, 2002b, s. 77–88.

Artykuł powstał w ramach grantu Instytutu Etnologii Słowackiej Akademii Nauk pt. „Aktywizacja terenów wiejskich w obszarze społeczno-ekonomicznym oraz kulturowym”.

Dr hab. Peter Slavkovský
 Instytut Etnologii Słowackiej Akademii Nauk
 Klemensova 19, 813 64 Bratysława, Słowacja

Recenzent: Prof. dr hab. Władysława Stola

Peter Slavkovský

THE SOCIAL AND CULTURAL CONTEXT OF DEVELOPMENT OF SLOVAK AGRICULTURE IN 20TH CENTURY

SUMMARY

So far ethnography has followed mainly natural, historical, regional, ethnic, economic, social and technological aspects of the development of agriculture in Slovakia. Researchers' interest in the immediate political causes of this process has remained marginal, often for obvious reasons. However, the influence of the political decisions on the development of agriculture and therefore on people engaging in primary agricultural production becomes more intensive with the development of civilisation. The state (its power and political elite) tends to unify social space and to control the functioning of its areas. This tendency culminated in Slovakia during the second half of 20th century in time of collectivization and decollectivization of agriculture.

The culture of Slovak villages during the first half of 20th century had been contiguous. The basic social space consisted of patriarchal peasant family and of the village community. Life strategy of individuals and peasant families, their values and the level of agriculture had been developing on the basis of cultural patterns of pre-industrial society. During the second half of 20th century there were two considerable discontinuities: first, collectivization of agriculture in 50s, and second, decollectivization in 90s. Both were politically controlled processes, and therefore their effect had been essential for the way of life and life strategies of people engaging in agricultural production.

The author tries to understand these processes and their social and cultural context and to delineate possible development of agriculture as well as of people engaging in it.